

Poznań, 9 kwietnia 2020

dr hab., prof. UAM Katarzyna Marciniak
Instytut Antropologii Kulturowej i Etnologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Recenzja w przewodzie habilitacyjnym dr Bożeny Józefów – Czerwińskiej

Ocena dorobku w ramach postępowania habilitacyjnego dr Bożeny Józefów-Czerwińskiej została wykonana w oparciu o zapisy ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 poz. 882 ze zmianami w Dz. U. z 2016r. poz.1311). Ustawa w art. 16 określa, że *„Do postępowania habilitacyjnego może zostać dopuszczona osoba, która posiada stopień doktora oraz osiągnięcia naukowe lub artystyczne, uzyskane po otrzymaniu stopnia doktora, stanowiące znaczny wkład autora w rozwój określonej dyscypliny naukowej lub artystycznej oraz wykazuje się istotną aktywnością naukową lub artystyczną”* (ust.1). Dalej ustawa dookreśla, iż *„Osiągnięcie, o którym mowa w ust. 1 może stanowić dzieło opublikowane w całości lub w zasadniczej części, albo jednotematyczny cykl publikacji”* (ust. 2, pkt 1.). Zgodnie z tymi zaleceniami przedstawiony mi do oceny dorobek Pani dr Bożeny Józefów-Czerwińskiej opierać się będzie przede wszystkim na analizie dwóch monografii *„Zabobonem nazwanoO wierzeniach, wartościach i dawnych przekonaniach mieszkańców polsko-białoruskiego pogranicza w ich związkach z przeszłością”*, wydanej przez wydawnictwo Trzecia Strona, Warszawa 2017 i *„Oporni. Losy mieszkańców polsko-białoruskiego pogranicza w kontekście*

problematyki pamięci oraz negatywnych stereotypów dotyczących chłopów”, opublikowanej w Wydawnictwie Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk 2019 oraz na wybranych publikacjach naukowych Habilitantki.

Przypadła mi w udziale recenzja niezwykle dojrzałej Badaczki, Badaczki mocno osadzonej w terenie, materiałach źródłowych i zarazem doskonale osadzonej teoretycznie. Teren dla niej jest ilustracją metodologicznych dociekań, które pozwalają spojrzeć na badania etnograficzne z dużo szerszej perspektywy, które nie spychają tych badań do lamusa a wręcz przeciwnie, pokazują iż „teren” jak i klasyczna literatura etnograficzna z XIX wieku czy początków XX wieku, stanowić mogą źródło nowych dociekań i inspiracji naukowych.

Dorobek naukowy

Dr Bożena Józefów-Czerwińska jest absolwentką Uniwersytetu Wrocławskiego, na którym ukończyła archeologię (1999) oraz etnologię (2002). Habilitantka w 2007 obroniła na Uniwersytecie Wrocławskim pracę doktorską z zakresu archeologii zatytułowaną *Sposoby kremacji zmarłych w okresie rzymskim na terenie Europy zachodniej i środkowej* pisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisława Pazdy. Jednakże swoje życie badawcze związała z antropologią kulturową a nie archeologią, która sądząc po dorobku, pozostawiła na Habilitantce silne piętno, czego oczywiście nie uważam za mankament. Od 2007 roku związana jest z Akademią Humanistyczną im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku gdzie najpierw pracowała w Instytucie Archeologii i Antropologii a następnie na tamtejszym Wydziale Historycznym..

Spektrum zainteresowań badawczych Pani dr Bożeny Jozefów Czerwińskiej jest niezwykle szerokie, zajmuje się antropologią religijności, antropologią krajobrazu, miejscami pamięci, zjawiskami związanymi ze zjawiskami międzypokoleniowej recepcji wiedzy, które rozpatruje na tle procesów transformacji kulturowo-społecznych. W jej studiach przyciągają uwagę wątki badawcze związane z antropologią pogranicza, gdzie bada wątki istniejących

wersji historii, które mają wpływ na budowanie relacji międzygrupowych. Poczesne miejsce w badaniach Habilitantki stanowią badania nad wykluczeniem i ściśle związana z nim stygmatyzacja. Te zagadnienia, jak sama pisze, doprowadziły ją do tematyki negatywnych stereotypów i mechanizmów prowadzących do marginalizacji jednostki. Ta tematyka świadczy o dużej wrażliwości badaczki, która również uwidocznia się w jej tekstach.

Antropologia religijności jest jednym z głównych wątków badawczych Habilitantki, temu zagadnieniu poświęcona jest nie tylko praca, która stanowi główne osiągnięcie dr B. Józefów – Czerwińskiej, ale i liczne artykuły, które publikowane były zarówno w czasopiśmie punktowanych jak i pracach zbiorowych (11 i 3 przyjęte do druku). W badaniach tych zwróciła uwagę na krajobraz sakralny, co warto tu podkreślić, krajobraz ten nie analizuje dla samego poznania krajobrazu, a łączy go z badaniami nad pamięcią. Przeprowadza głębokie badania źródłoznawcze w celu poznania znaczeń tego krajobrazu. Również niezwykle interesujące jawią się Jej dociekania dotyczące kultu maryjnego, a w szczególności sanktuarium Matki Bożej Kodeńskiej, analizuje tu nie tyle sam kult co sakralizujące go legendy. W swych badaniach zastanawia się nad duchowością, ale co niezwykle interesujące, w kontekście jej różnorodności a nie jednorodności. W tym nurcie badań podejmuje stare tematy lecz nadaje im nowy badawczy wymiar, doskonałym przykładem są tu teksty odnoszące się do krajobrazu sakralnego jak i do obrzędowości pogrzebowej.

Niezwykle ważny nurt badawczy Habilitantki stanowią jej badania nad procesem recepcji wiedzy międzypokoleniowej w społecznościach wywodzących się z kultury oralnej. Problematyka ta przewija się przez większość prac B. Józefów-Czerwińskiej, choć sama Habilitantka w wykazie prac naukowych wskazała tylko dwie prace nią poruszające. Problematyce tej poświęciła również wystąpienia na konferencjach jak np. *Rola pamięci rodzinnej w przechowywaniu legend i reliktyw wierzeń*, wygłoszony na konferencji *Ad fontes*

Interdyscyplinarne spotkania historyczne X. Fidelis Memorial w 2011 roku. Tu jak i w studiach nad religijnością, na uwagę zasługuje znakomity warsztat metodyczny i metodologiczny Habilitantki, która bogate badania empiryczne uzupełnia głębokimi studiami historycznymi, i ich wyniki interpretuje z punktu widzenia nowej antropologii nadając nowy sens starym faktom. Prowadzone przez B. Józefów-Czerwińską badania etnohistoryczne uważam za niezwykle istotne dla naszej dyscypliny, ponieważ „starym” faktom nadała Habilitantka nowe znaczenia i pokazuje społeczności nadbużańskie z bardzo ciekawej perspektywy, gdzie poznajemy nie tylko daną grupę czy społeczność lecz i jednostkę.

Problematyka stygmatyzacji i wykluczenia przewija się przez szereg prac napisanych przez Habilitantkę (obie prace książkowe oraz 7 artykułów). Analizowała naruszenie ładu aksjomatycznego, które konceptualizowane było przez Jej rozmówców jako zerwanie więzi z bożym *sacrum*. Te analizowane praktyki osadzone są nie tylko w perspektywie historycznej, czy chrześcijańskiej, lecz analizowane poprzez zrozumienie sensu praktyk magicznych. Wartość powyższych dociekań B. Józefów – Czerwińskiej polega na tym, że zachowania te jak i praktyki magiczne potrafi przenieść na współczesne zachowania społeczne, które nie tylko są spotykane w społeczności wiejskich ale występują w „społecznościach” korporacyjnych, gdzie wykluczanie i stygmatyzacja przybierają formę mobbingu.

Niezwykle wartościowe są badania Habilitantki odnoszące się do niedowartościowania mieszkańców wsi, które w sposób kompletny zwerbalizowane zostały w pracy *Oporni. Losy mieszkańców ...* jak również w siedmiu artykułach publikowanych zarówno w pracach zbiorowych jak i w czasopiśmie naukowych.. Wskazuje w nich na korzenie negatywnych stereotypów, które powstały w skutek podziałów międzystanowych czy międzyklasowych. Pokazuje jak stereotypy uwikłane są w procesy długiego trwania. Badania te przyczyniają się do zdecydowanie lepszemu zrozumieniu negatywnych społecznie postaw, które owocują nie tylko deprecjonowaniem społeczeństwa wiejskiego ale

odpowiadają za segmentyzację społeczeństwa polskiego. Zrozumienie zarówno historycznych jak i współczesnych korzeni tych postaw może przyczynić się do walki z marginalizacją słabszych społecznie jednostek jak również do lepszego zrozumienia wykluczenia społecznego wszelkiego rodzaju emigrantów przybywających do Polski. Ten nurt badań B. Józefów-Czerwińskiej jest niezwykle przydatny społecznie.

Aktywność naukowa Habilitantki wyraża się również poprzez zaangażowanie jej w szereg projektów naukowych prowadzonych zarówno w Polsce jak i poza jej granicami (Litwa, Białoruś). W sumie brała udział w piętnastu projektach badawczych, pełniąc różne funkcje od kierownika poprzez badacza do wykonawcy. Należy tu zwrócić uwagę na fakt, iż projekty te przede wszystkim miały charakter antropologiczny choć w niektórych widoczne jest wykształcenie archeologiczne. W najmniejszym stopniu nie umniejsza to dorobku naukowego Habilitantki, a wręcz przeciwnie pokazuje, jak B. Józefów-Czerwińska umiejętnie wykorzystuje zdobytą humanistyczną wiedzę.

B. Józefów – Czerwińska jest aktywna badaczką, świadczy o tym liczba konferencji naukowych w których brała czynny udział. Jest również członkinią siedmiu stowarzyszeń naukowych. Przyczyniła się do organizacji szeregu międzynarodowych i krajowych konferencji naukowych. Dr B. Józefów-Czerwińska posiada również duże doświadczenie pedagogiczne obejmujące zarówno antropologię kulturową jak i archeologię. Wykłada nie tylko na Akademii Humanistycznej w Pułtusku a również w Warszawskiej Szkole Filmowej. Ewaluacja ankiet studenckich dotyczących zajęć prowadzonych przez Habilitantkę, wykazała, że studenci bardzo wysoko oceniają zajęcia przez nią prowadzone. Habilitantka co prawda nie posiada dużego doświadczenia w pełnieniu funkcji promotora (wypromowała zaledwie jednego licencjata na Warszawskiej Akademii Filmowej), ale jestem przekonana, że to doświadczenie szybko zdobędzie.

Ocena głównych prac badawczych

Recenzowanie dwóch głównych prac dr B. Józefów-Czerwińskiej należy rozpocząć od stwierdzenia, że łączy je teren, podejście metodyczne i metodologiczne. Druga praca (*Oporni*), bez pierwszej nie osiągnęła by tak pełnego wyrazu. Obie prace podejmują zagadnienia związane z antropologią pamięci, antropologią miejsca, antropologią religijności czy też etnologią historyczną. Łączy je (jak wyżej nadmieniłam) teren, którym jest polsko-białoruskie pogranicze – Nadbuże. Jest to teren niezwykle interesujący nie ze względu na swą „peryferyczność”, której wartość cenili etnografowie starszych pokoleń (Gloger, Fischer czy Moszyński), ale ze względu na swą niezwykle różnorodność, różnorodność wynikającą ze skomplikowanej historii tego miejsca (która to historia silnie została w obu pracach zaakcentowana), ze współistnienia obok siebie przedstawicieli różnych wyznań religijnych oraz różnorodność wynikająca z przenikania się na tym terenie różnych grup etnicznych. Co ciekawe, Habilitantka udowadnia, iż społeczność tą należy traktować jednorodnie ponieważ jest to wspólnota komunikatywna i kulturowa a wprowadzanie dychotomii np. katolicy/prawosławni, Polacy/Białorusini Polacy/Ukraińcy prowadzi jedynie do ugruntowywania stereotypów i bynajmniej nie pokazuje złożoności kulturowej tych terenów.

W obu tych pracach w centrum uwagi jest wiedza mieszkańców terenów nadbużańskich, ich kosmologia, wiara a w zasadzie każdy fragment ich życia. Nie jest to przypadkowe podejście do badań nad kulturą ponieważ Habilitantka postrzega kulturę nadbużańską jako system aksjonormatywny, który wyklucza niezależne badanie poszczególnych składników czy zespołów wchodzących w skład określonego systemu kulturowego. Aksjonormatywne podejście zaowocowało tym, iż w centrum uwagi Badaczki pojawiły się takie tematy jak moralność, zabobony, zwyczajowe normy prawne, kosmologia, estetyka czy historia wernakularna. Takie holistyczne badania były możliwe tylko i wyłącznie dzięki temu, iż dr B. Józefów-Czerwińska doskonale zna badany przez siebie teren.

Nie pojawiała się w im okazjonalnie, nie opierała się tylko na literaturze czy Internetowych publikacjach, przez ponad osiem lat Habilitantka spotykała się z przedstawicielami tejże kultury, którzy systematycznie wprowadzali ją w jej tajniki i pozwalali lepiej czytać tę kulturę oraz zrozumieć wartościowanie świata, która ich otacza. Oczywiście literatura i materiały źródłowe Habilitantce są bardzo dobrze znane. Doskonale potrafi z nich korzystać nadając im nowe sensy, bez tej bazy źródłowej obie prace nie osiągnęły by takiej głębi naukowej.

Oceniane prace łączy również fakt doskonałego osadzenia „terenu” w metodologii. W *Zabobonem nazwano ..* i w *Opornych* obszerne rozdziały metodologiczne nie budują teorii dla samej teorii, a stanowią punkt wyjścia do tłumaczenia zjawisk zaobserwowanych w nadbużańskiej społeczności. Dr B. Józefów-Czerwińska bardzo uważnie wprowadza czytelnika w podejście metodologiczne. W pierwszej pracy trzy rozdziały poświęcono metodologii, przy czym ilustrując bogatymi przykładami terenowymi. Podobnie jest i w *Opornych*, gdzie w pierwszym i drugim rozdziale czytelnik wprowadzony jest w teorie tożsamości indywidualnej jak i zbiorowej (Remotti, Anderson, Hobsbawm, Ranger), długiego trwania, pamięci (w tym pamięci krajobrazu) (Halbwaschs, Assman, Mink, Olick, Robbins, Gedi, Elam, Mitchel, Foucault) czy też koncepcje mitu i szeroko rozumianej antropologii religii (van der Leeuw, Robotycki, Hadaczek, Berger, Luckmann, Bourdieu, Bowbly, Geertz i inni). Plusem jest również to, że Habilitantka nie dyskryminuje osiągnięć polskiej metodologii i w sposób wyważony również czerpie z jej dorobku (W. Burszta, J. Burszta, Kołakowski, Robotycki czy Bartmiński). To wyważenie metodologii i terenu w obu pracach spowodowało, że każdy terenowy konkret wiąże się z określoną koncepcją metodologiczną, a to prowadzi do zdecydowanie lepszego zrozumienia świata nadbużańskiej kultury. O wartości tych prac stanowi również fakt, iż omówiona w pierwszych rozdziałach metodologia jest niejako „przewodnikiem” w analizowaniu materiałów terenowych. Nie ma na faktu terenowego, który nie byłby zinterpretowany przez Badaczkę.

Niezwykle interesującym wątkiem przewijającym się w ocenianych pracach stanowią badania nad procesami dysfunkcji społecznej, skutki deprywacji potrzeb człowieka oraz zróżnicowane wymiary dyskryminacji. Habilitantka doszła do wniosku, że proces selekcjonowania, zafałszowania, dobierania bezpiecznej tożsamości wiąże się z wpływem społecznym, z oceną ryzyka doświadczenia stygmatyzacji, z obawami o możliwą ekskluzję, bądź też może wynikać z jeszcze innych strategii (niż np. obrona) obieranych przez jednostki (...) im silniejsza jest publiczna niechęć generowana względem danych grup społecznych, tym intensywniej może się zmanifestować potrzeba wypierania w zbiorowości „kłopotliwych” tożsamości (Oporni s. 72-73). Taką „kłopotliwą tożsamością” wedle Habilitantki legitymują się polscy chłopcy, których poddaństwo pozbawiło poczucia własnej wartości. Ta poczucie niższości tkwi w świadomości ludzi wsi do dzisiaj, ale nie tylko wśród nich, ponieważ jak udowodnia w swoich pracach Habilitantka nie pozbywają się go mieszkańcy miast mający chłopskie korzenie. Aby egzemplifikować to twierdzenie dr B. Józefów Czerwińska między innymi sięgnęła do doskonałego, a zapomnianego i często ignorowanego źródła jakim są pamiętniki chłopskie, a które są niezwykle istotnymi dokumentami. Tego typu badania nad ekskluzją są niezwykle istotne w antropologii współczesności ponieważ można je adoptować do badań nad wykluczeniem emigrantów czy do badań nad wykluczeniami (mobbingiem) w korporacjach.

Habilitantka sięgając po prace źródłowe, prace historyczne czy etnograficzne stara się dotrzeć do przemian mentalno-światopoglądowych mieszkańców nadbużańskich wsi, jednak, co B. Józefów-Czerwińska udowodnia w swych pracach, że ten typ myślenia nie jest li tylko charakterystyczny dla tych społeczności. Przeprowadza głęboką aksjonormatywną analizę kultury nadbużańskiej, lecz co jest niezwykle wartościowe, to aplikowalność wyników badań dzięki którym możemy zastanowić się nad kondycją całego polskiego społeczeństwa, rozpoznać źródła naszych wewnętrznych konfliktów i kompleksów. Prace te uzmysławiają

jak istotną rolę w kondycji społecznej odgrywa historia, lecz nie tylko ta linearna historia z oficjalnych podręczników lecz właśnie historia równoległa, nieoficjalna, wernakularna. bez której poznania nie zrozumie się kultury danego regionu..

W omawianych pracach poczesne miejsce stanowi antropologia religijności, w *Zabobonem nazwano ...* stanowi ona oczywiście główny wątek badawczy co nie oznacza, że w *Opornych* tego typu problematyki nie znajdziemy, a wręcz przeciwnie, systematycznie przewija się on przez karty i tej pracy. Habilitantka analizuje w jaki sposób kosmowizje mieszkańców Nadbuża związane są z głównymi wyznaniem religijnymi, ale (co moim zdaniem jest najważniejsze i stanowi o ogromnym walorze tych prac) poprzez analizę złożonego świata sacrum analizuje postawy człowieka. Zastanawia się nad jego kondycją światopoglądową, która doprowadza do wypierania z pamięci niechcianych wątków kultury.

Nie sposób odnieść się tu do wszystkich wątków podejmowanych przez Badaczkę z zakresu antropologii religii, mnie zainteresował szczególnie wątek więzi metonimicznych (szczegółowo omawiany w *Zabobonem nazwano...*). Badaczka doszła do wniosku, że *więzi metonimiczne również nie polegają tylko na zastępowaniu jednego elementu drugim (i pośrednim kierowaniu uwagi na element docelowy), ale w źródłach folkloru odwołują się do głębszych przekonań, m. in. o duchowym i nierozzerwalnym związku podmiotów, przedmiotów, miejsc pozostających ze sobą w bezpośrednich zależnościach przyczynowo - skutkowych. Metonimiczna relacja przedmiotu z człowiekiem warunkuje nawet jego witalność (Zabobonem.. s. 50)* . Podobne związki uwidoczniają się również i w moich badaniach nad wotami, gdzie zależności pomiędzy wiernymi a ofiarowanymi przez nich w miejscach świętych darami tworzą więzi niemalże fizyczne, które trwają w rodzinach przez pokolenia.

Na zakończenie należy podkreślić, że struktura obu ocenianych prac jest poprawna a język komunikatywny choć czasami zbyt zagmatwany, co oczywiście nie jest dyskwalifikujące. Formułowanie myśli zdań i poglądów jest klarowne i nie budzi zastrzeżeń.

Dużą zaletą pracy jest to, że dotyczy ona współczesnych zjawisk. Rozprawę oceniam bardzo pozytywnie ze względu na wymienione wyżej walory. Należy docenić, że Autorka dysponuje bardzo dobrym warsztatem, zna doskonale teorie antropologiczne i potrafi je zastosować i przede wszystkim twórczo modyfikować, co pokazuje jej dojrzałość intelektualną. Wszystko jest doskonale przygotowane, opracowane i przedstawione.

Konkluzja: Biorąc pod uwagę osiągnięcia naukowe i dydaktyczne dr Bożeny Józefów - Czerwińskiej stwierdzam, że spełnia ona wymagania stawiane kandydatom do uzyskania stopnia doktora habilitowanego. Tym samym opowiadam się **za nadaniem Pani doktor Bożenie Józefów - Czerwińskiej stopnia naukowego doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie nauki o kulturze i religii.**

K. Marciniak

dr hab., prof. UAM Katarzyna Marciniak